

ğı medenî kanunundaki miras hükümleriyle İslâm miras hukukunu karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. 5. *Muslimani u Bosni i Hercegovini* (Beograd 1938). Bosna-Hersek müslümanlarının yaşantısını anlatan bir eserdir. 6. *O Polozaju muslimanke* (Beograd 1931). Yugoslavya'daki müslüman kadının durumunu ele alan bir eserdir. 7. *O nadleznosti rudarskih sudova po zakonu o rudnici-ma despota Stefana Lazarevića i turskim rudarskim zakonima XV i XVI. veka* (Beograd 1967). Sırp Despotu Stefan Lazareviç'in 1412 tarihli madenler kanunu ile XV ve XVI. yüzyıllarda Sırbistan ve Bosna'da uygulanan Türk maden kanunlarının karşılaştırılmasına ve madencilere mahsus mahkemelerin yetki ve özelliklerine dair bir eserdir. 8. *Porodično pravo*. Aile hukuku ile ilgili bir diğer eseri olup mensubu olduğu üniversite tarafından ödüllendirilmiştir. Pek çok baskısı yapılan bu eserin Fransızca (*Le droit familial*, Beograd 1962) ve İngilizce (*The Family Law*, Beograd 1962) tercümeleri de vardır (eserlerinin umumi bir listesi için bk. Okıç, s. 191-196).

BİBLİYOGRAFYA :

J. D. Pearson — W. H. Behn, *Index Islamicus 1976-1980*, London 1983, s. 53, 79; Fikret Karčić, *Društveno-pravni aspekt islamskog reformizma*, Sarajevo 1990; M. Tayyib Okıç, "Ord. Prof.Dr. Mehmed Begović", *İTED*, VI/3-4 (1976), s. 183-196; Mustafa Imamović, "In Memoriam Mehmed Begović", *Oslobodjenje*, Sarajevo 26 Ekim 1990; İbrahim Džananović, "Akademik Prof.Dr. Mehmed Begović (1904-1990)", *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u SFRJ*, sy. 5, Sarajevo 1990, s. 167-171.

Fikret Karčić

BEGTEĞİNLİLER

1144-1232 yılları arasında
merkezi Erbil olmak üzere

Şehrizor, Hakkâri, Tikrît, Sincar,
Harran, Urfa ve civarında hüküm süren
bir Türk beyliği.

Hânedan adını kurucusu Zeynüddin Ali Küçük'ün babası Begtegin'den alır. Ayrıca merkezlerinden dolayı Erbil Atabegliği de denilmektedir. Kaynaklarda Begtegin'e dair Türk asıllı olmasından başka bilgi yoktur. Beyliğin kurucusu Zeynüddin Ali Küçük hakkındaki bilgiler de ancak onun Musul Atabegi İmâdüddin Zengî'nin hizmetine girmesinden sonra artmaktadır. Atabeg Zengî 1144 yılında Urfa'yı Haçlılar'ın elinden alınca buranın valiliğini Ali Küçük'e verdi ve emrinde yedi kumandan ile kuvvetli bir garnizon

birakarak Urfa'yı imar etmesini, bir hastahane yaptırmasını, halka adaletli davranmasını istedi. Fakat Zeynüddin Ali Küçük'ün Urfa valiliği uzun sürmedi. Atabeg İmâdüddin Zengî'nin Bire (Birecik) Kalesi'ni kuşattığı sırada yanında bulunan meliklerden Sultan Mahmud'un oğlu Ferruhsah isyan ederek Musul nâibi Nasîrüddin Çakır'ı öldürünce Zengî Ali Küçük'e haber yollayıp Musul'daki isyanı bastırmasını emretti. Böylece Musul'a gelen Ali Küçük isyanı bastırdı ve âsileri cezalandırdı (1145). Atabeg İmâdüddin Zengî ertesi yıl Ali Küçük'ü Fenek Kalesi'nin fethiyle görevlendirdi. Kendisi ise ana kuvvetlerinin başında Ukaylîler'den Ali b. Sâlim'in elinde bulunan Câber Kalesi'ni kuşattı. Kuşatmanın devam ettiği bir sırada Atabeg Zengî kendi hizmetkârları tarafından öldürüldü. Atabegin ölüm haberini alan Ali Küçük Fenek kuşatmasını terkedip Musul'a geldi ve İmâdüddin Zengî'nin büyük oğlu Seyfeddin Gazi'ye haber göndererek Musul'a gelmesini bildirdi. Irak Selçuklu Sultanı Mes'ûd b. Muhammed Tapar'a babası tarafından rehin olarak gönderilmiş olan Seyfeddin Gazi bir fırsatını bularak Musul'a geldi ve şehre hâkim oldu. Hizmetinden memnun kaldığı Ali Küçük'ü de Musul nâibliğine tayin etti.

Seyfeddin Gazi 1149 yılında öldü ve yerine kardeşi Kutbüddin Mevdûd geçti. Mevdûd'a muhalif olan bazı emîrler, Suriye'ye hâkim olan kardeşi Nûreddin Zengî'yi Musul'a davet ettiler. Nûreddin Zengî'nin bu davet üzerine Sincar'ı zaptetmesi iki kardeş arasında gerginliğe sebep oldu. Mevdûd, yanında Ali Küçük olduğu halde Sincar'a doğru harekete geçtiyse de yeterli gücü olmadığı için Sincar'ı kardeşine terketmek zorunda kaldı ve ancak Musul'da hâkimiyetini koruyabildi.

Irak Selçuklu Sultanı Mes'ûd b. Muhammed Tapar'ın ölümünden sonra ortaya çıkan saltanat mücadelesine katılan Ali Küçük Süleyman Şah'a karşı Muhammed'i destekledi. Hatta Süleyman Şah'ı yakalayarak Musul'da hapsetti. Muhammed'in sultanlığını tasdik etmeyen halifeye karşı da Sultan Muhammed'le birlikte başarısızlıkla sonuçlanan Bağdat kuşatmasına katıldı.

Sultan Muhammed'in 1160 yılında ölümü üzerine Süleyman Şah'ı serbest bırakan Ali Küçük ayrıca onun saltanatı elinde etmesine de yardımcı oldu. Süleyman Şah'ın sultanlığı uzun sürmedi. 1161 yılında tahttan indirildi ve öldürüldü.

Suriye'nin en kuvvetli Türk hâkimi olan Nûreddin Mahmûd b. Zengî ile Harran emîri olan kardeşi Nusretüddin Mîrimîrân'ın arası açıldı. Harran'a doğru harekete geçen Nûreddin Mahmûd'u, Musul Hükümdarı Mevdûd'un tasdiğiyle Ali Küçük destekledi. Bu sayede kuvvetlenen ve kardeşinin elinden Harran'ı alan Nûreddin Mahmûd burayı Ali Küçük'e iktâ etti. Harran seferinden sonra Nûreddin Mahmûd 1163 yılında Haçlılar'ın elinde bulunan Harim üzerine yürüdü. Bu sefere Artuklular'dan Necmeddin Alpi ve Fahreddin Karaarslan'ın yanı sıra Musul Hükümdarı Mevdûd ile Ali Küçük de katıldı. Sefer sonunda Harim Haçlılar'dan alındı. Nûreddin Mahmûd 1165 yılında Haçlılar üzerine yeniden yürüdü. Ali Küçük'ün Musul kuvvetleri başında katıldığı bu sefer sonunda Arka ve Baniyâs gibi bazı yerler geri alındı.

Ali Küçük ömrünün son yıllarında yaşlılığı ve hastalığı sebebiyle iktâ bölgelerinden Tikrît, Hakkâri ve Sincar'ı Musul Hükümdarı Mevdûd'a bıraktı ve Musul nâibliğinden çekilerek Erbil'e gitti; çok geçmeden de öldü (Eylül 1167) ve Musul'da Eskicami yakınında kendisinin yaptırdığı türbeye gömüldü. Cesur, âdil, cömert ve güzel ahlaklı bir beydi. Meşhur şair Haysa Beysa bir kasidesinde onu övmüştür. Ali Küçük ölümünden önce Mucâhidüddin Kaymaz ez-Zeynî'yi Erbil nâibliğine getirmiş, ayrıca onu iki oğlu Kökböri ile Zeynüddin Yûsuf'un atabegliğine tayin etmişti. Ali Küçük'ün ölümüyle yerine Kökböri geçti. Ancak Atabeg Kaymaz Kökböri'nin idarecilikte yetersiz olduğunu ileri sürerek halifeden onun yerine Yûsuf'un tayin edilmesini istedi. Halifenin bu hususu tasdik etmesiyle Yûsuf Erbil hâkimi oldu. Kökböri ise bir süre hapsedildikten sonra serbest bırakıldı. Bağdat'a giden Kökböri istediği desteği burada bulamayınca Musul hâkimi II. Seyfeddin Gazi b. Mevdûd'un hizmetine girdi. II. Seyfeddin Gazi amcası Nûreddin Mahmud'un 1174 yılında ölmesi üzerine daha önce Musul'a bağlı olan el-Cezîre'deki toprakları geri aldı ve çıktığı seferde yardımını gördüğü Kökböri'ye Harran'ı iktâ etti.

Nûreddin Mahmud'un ölümü üzerine yerine geçen küçük yaşta oğlu el-Melikü's-Sâlih İsmâil'e karşı isyan edip bağımsızlığını ilân eden Selâhaddin-i Ey-yübî, başta Dimaşk olmak üzere bütün güney Suriye'yi ele geçirdi. Selâhaddin ayrıca el-Cezîre'deki meselelere de karışmaya başladı. Onun bu müdahaleleri

üzerine II. Seyfeddin Gazi harekete geçti; ancak yanında Kökböri olduğu halde 1175 yılında yapılan savaşta Selâhaddin'e mağlûp oldu. II. Seyfeddin Gazi'nin 1180 yılında ölmesinden bir süre sonra Kökböri, gittikçe kuvvetlendiğini gördüğü Selâhaddin'in tarafına geçti ve onunla birlikte Musul Atebegliği ile Artukoğulları'na ait bazı yerleri zaptettikten sonra Urfa kuşatmasına katıldı. Urfa'yı ele geçiren Selâhaddin Harran'ın yanı sıra bu şehri de Kökböri'ye iktâ etti.

Selâhaddin'in hâkimiyet sahasını Musul Atabegliği aleyhine genişletmesi, Musul Valisi Mucâhidüddin Kaymaz'ın beceriksizlikle suçlanmasına, hatta bir ara tevkif edilmesine sebep oldu. Kaymaz görevine iade edildikten sonra Erbil'de asayiş temin etti ve yanındaki kuvvetlerle Musul Atabegliği kuvvetlerini yenerek Erbil'i bağımsız hale getirdi. Bu gelişmeler Selâhaddin'in dikkatini çektiği gibi ayrıca Kökböri'nin teşvikleri onu Musul üzerine bir sefere çıkmaya zorladı. 1185 yılının Nisan ayında Halep'ten hareket eden Selâhaddin'i Bire'de karşılayan Kökböri, vaad etmiş olduğu 50.000 dinarı vermeyince Selâhaddin tarafından hapsedildi. Ancak halkın tepkisinden çekinen Selâhaddin onu bir süre sonra serbest bıraktığı gibi Harran'ı da kendisine verdi. Selâhaddin yoluna devam ederek Musul'a geldi. Şehri bir süre kuşattıysa da alamadı. Fakat Musul'u zaptetme arzusundan da vazgeçmedi. Durumu değerlendiren ve yeterli kuvvete sahip olmadıklarını bilen Musul Atabegliği devlet adamları Harran'da bulunan Selâhaddin'e bir heyet yollayarak ona tâbi olmak istediklerini bildirdiler. Böylece Musul'da Irak Selçuklu sultanı adına okunan hutbe Selâhaddin adına okunmaya başlandı. el-Cezîre'yi tamamıyla hâkimiyeti altına alan Selâhaddin, yardımını gördüğü Kökböri'ye Urfa'yı yeniden iktâ etti ve onu kız kardeşi Râbia Hatun'la evlendirdi.

Selâhaddin Haçlılar'a karşı da başarılı mücadeleler verdi. 1187 yılında Kerek kuşatması sırasında bütün Haçlı kuvvetleri birleşerek 23.000 kişilik bir ordu ile Selâhaddin'in üzerine yürüdüler. Eyyübî ordusunun sol kanadı Kökböri'nin, sağ kanadı Takiyyüddin Ömer'in kumandası altında idi. Bu kuvvetler Saffûriye'de Haçlılar'ı ağır bir hezime uğrattılar. Kudüs Kralı Guy birçok kont ve şövalye ile birlikte esir alındı. Bu kesin zaferden sonra Taberiye, Akkâ, Nablus, Hayfa, Cübeyl, Beyrut, Remle ve Nâsıra

gibi yerler peş peşe müslümanların eline geçti. Aynı yıl Kudüs'ün fethi İslâm âlemi için büyük bir sevinç kaynağı oldu.

Kudüs'ün fethi Doğu'ya yeni bir Haçlı seferinin yapılması sonucunu doğurdu. Bu üçüncü sefere Alman imparatoru, Fransa ve İngiltere kralları da katıldı. 26 Ağustos 1189 tarihinde Philippe Auguste ve Arslan Yürekli Rişar (Richard) kumandasındaki Haçlılar Akkâ'yı kuşattılar. Haçlılar'a karşı oluşturulan müdafaaya Musul Atabegliği ve Artuklular'a ait askerî birliklerin yanı sıra Urfa ve Harran emiri Kökböri ile kardeşi Erbil Beyi Zeynüddin Yûsuf da katıldı. Fakat sonunda Haçlılar şehri zaptettiler (1191). Yûsuf Akkâ'da iken hastalanmış ve ölmüştü (1190). Onun ölüm haberi Erbil'de duyulunca halk Musul'da bulunan Emîr Kaymaz'ı şehre davet etti. Kaymaz Selâhaddin'den çekindiği için Erbil işine karışmak istemedi. Kökböri şehre gelerek Erbil'e hâkim oldu (1190). Selâhaddin-i Eyyübî'nin 1193 yılında ölümü üzerine Kökböri Eyyübî devletine karşı bağımsızlığını ilân etti.

Kökböri zamanında Erbil Türk Beyliği'nin Eyyübîler, Zengîler, bir ara da Azerbaycan Atabegliği ve son zamanlarda Hârizmşahlar ve Moğollar'la münasebeti oldu. Kökböri 1205 yılında Merâğa hâkimi Alâeddin Karasungur Ahmedî ile birlikte Azerbaycan Atabegi Ebû Bekir Özbek'in ülkesini istilâ teşebbüsünde bulundu. Ancak Rey, Hemedan ve İsfahan gibi yerlere hâkim olan Aydoğmuş'un müdahalesiyle bu faaliyeti neticesiz kaldı.

Gerek Musul Atabegliği'nin gerekse Eyyübîler'in güç kazanmasını önlemek maksadıyla ittifaklar teşkil eden Kökböri, I. el-Melikü'l-Âdil'in Sincar'ı ele geçirmesine engel olmak için de 1210 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus'a tâbi oldu. Neticede el-Melikü'l-Âdil halifenin de işe karışmasıyla Sincar'ı almaktan vazgeçti. Bu vesile ile Musul'a giden Kökböri, Râbia Hatun'dan doğan iki kızını Nüreddin Zengî Arslanşah'ın oğulları ile evlendirdi. Erbil Beyliği ile Musul Atabegliği arasındaki iyi münasebetler Kökböri'nin damadı olan İzzeddin Mes'ûd zamanında da devam etti. İzzeddin Mes'ûd'un ölümünden sonra diğer damadı İmâdüddin Zengî'nin Musul atabegi olmasını isteyen Kökböri bu sebeple, II. Nüreddin Arslanşah b. İzzeddin Mes'ûd'u atabegi sıfatıyla iş başına getiren Bedreddin Lü'lü ile uzun zaman mücadele etti.

II. Nüreddin Arslanşah'ın ölümü üzerine yerine Bedreddin Lü'lü'nün yardımı

ile kardeşi Mahmud geçti. Mahmud'un çok küçük yaşta olmasından faydalanan Kökböri ile damadı hareket ederek Musul civarını yağmaladılar. Bu durumda Bedreddin, el-Melikü'l-Eşref Mûsâ'nın Nusaybin'deki ordusundan yardım istedi. Nusaybin'deki Eyyübî ordusunun kumandanı Aybek bu yardım talebi üzerine Musul'a geldi. Aybek askerinin az olmasına rağmen Bedreddin ile beraber Erbil üzerine yürüdü. İki ordu Zap Suyu kenarında Eylül 1219'da karşılaştı ve muharebe Musul ordusunun mağlûbiyetiyle sonuçlandı. Gevaş Kalesi de İmâdüddin'in eline geçti.

Erbil 1220 yılında Moğol tehdidine mâruz kaldı. Kökböri ortak düşmana karşı durabilmek maksadıyla Bedreddin Lü'lü'den yardım istedi. Halife Nâsir-Lidînilâh Bedreddin Lü'lü'e Kökböri ile iş birliği yapmasını tavsiye ederek Bağdat'tan bir miktar askerî yardım gönderdi. Bu kuvvetler Kökböri'nin kumandası altında Dekûka'da toplandı. Ancak Moğollar'ın Hemedan'a dönmeleri üzerine kuvvetler üslerine çekildiler. Moğol tehlikesinden hemen sonra Hârizmşahlar Irak'ta görünmeye başladılar. Bu durumdan tedirgin olan halife, Emîr Kuştemir idaresinde 20.000 kişilik bir orduyu Celâleddin Hârizmşah üzerine yolladı. Ayrıca Kökböri'den 10.000 kişilik bir kuvvetle harekâtı desteklemesini istedi. Emîr Kuştemir Kökböri'yi beklemeden Celâleddin ile savaşa girdi ve yenilerek Bağdat'a güçlüğüle kaçabildi. Bu hadiseden sonra Kökböri Celâleddin'in tabiiyetine girmek suretiyle onunla anlaştı ve Eyyübîler'e karşı bir ittifak oluşturdu.

Kökböri ömrünün sonlarına doğru bir Moğol tehlikesi daha atlattı. Moğollar Celâleddin'i takip ederek Erbil civarına kadar ilerlediler ve bölgeyi yakıp yıktıktan sonra Azerbaycan'a doğru çekildiler.

Kendisine halef olabilecek bir erkek evladı olmayan Kökböri 29 Haziran 1232'de Erbil'de öldü. Halife Mûstansır-Billâh Erbil'i halifelik topraklarına katmak istiyordu. Erbil halkı buna karşı bir süre direndi, ancak Bağdat'tan gönderilen Şerefeddin İkbâl kumandasındaki kuvvetlerle başa çıkamayıp şehri teslim etmek zorunda kaldılar. Böylece doksan yıl kadar Erbil ve çevresinde hüküm sürmüş olan bu Türk beyliği tarihe karışmış oldu.

Begteginliler devrinde Erbil önemli bir ilim, kültür ve medeniyet merkezi haline geldi. Özellikle Türk - İslâm âleminin mümtaz şahsiyetlerinden biri olan Kökböri zamanında tarihinin en mâmur ve

en parlak dönemini yaşamıştır. Burada kurulan Rabaz, Kale ve Kökböri (Muzafferiyeye) medreselerinde çok sayıda âlim, edip, şair ve devlet adamı yetişmiştir. Kökböri devrinde Erbil'de bir cami, bir medrese (Muzafferiyeye Medresesi), iki ribât, ayrıca büyük bir misafirhane, bir hastahane, bir dul kadınlar evi, bir yetimler evi, körler ve sakatlar için dört dârülaceze inşa edildi. Kökböri hayır sever bir insandı. Kimsesiz bebeklere sütanneleri tutar, fakirlere her gün yiyecek dağıtırdı. Her yıl hac seferleri tertipler, onlara muhafızlar verir, Haremeyn'deki muhtaçlara para dağıtırdı. Mekke'de de birçok hayrat tesis etmişti. Arafat'a ilk olarak suyu Kökböri getirtmiştir. Onun ilim adamlarına büyük değer verdiği, hankahları sık sık ziyaret edip misafir olan süfi ve fakihlerin tartışmalarını dinlediği kaynaklarda belirtilmektedir. Kökböri Hz. Muhammed'in doğumunu muhteşem merasimler ve mevlid törenleriyle kutlayan ilk hükümdardır. Onun düzenlediği dinî törenler müslümanlarca ilgi ile takip edilmiş ve diğer İslâm ülkelerinde de tertiplenmesi âdet haline gelmiştir.

Kökböri ölümünden önce kendisi için Mekke'de bir türbe de yaptırmıştı. Ancak hac mevsiminde onun naaşını Mekke'ye götürmek için yola çıkan kafilâ bedevilerin saldırısına uğradığından Küfe'ye dönmek zorunda kaldı; Kökböri'nin naaşı burada Hz. Ali'nin türbesinin yanına defnedildi.

Erbil merkez olmak üzere Hakkâri, Urfa, Harran gibi yerlerde bazan bağımsız, bazan da Musul Atabegliği, Eyyûbîler, Anadolu Selçukluları ve Hârizmşahlar gibi devletlere bağımlı olarak hüküm süren Begteginliler bölgenin sosyal ve etnik yapısı üzerinde çok tesirli oldular. Batıda kendilerine yurt arayan Türkmenler ile Moğollar'ın önünden kaçıp gelenler kendi soylarından olan Erbil beylerinin yanlarında toplandılar. Bölge halkı onların idaresi altında rahat ve huzur içinde yaşadı. Muzafferüddin Kökböri'nin ölümünden sonra Abbâsîler'in eline geçen beylik toprakları daha sonra Moğollar tarafından istilâ edildi.

BEGTEGİNLİLER (Erbil Atabegleri)

Hükümdarlar	Hükümdarlık Tarihleri
Zeynüddin Ali Küçük	539 (1144)
Zeynüddin Yûsuf b. Ali	563 (1167)
Muzafferüddin Kökböri b. Ali	586-629 (1190-1232)

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kalânîsî, *Ẓeylû Târîhi Dimaşk* (nşr. H. F. Amedroz), Beyrut 1908, s. 285, 355-358; Neşevî, *Sîret-i Celâleddin-i Mîngburnî* (trc. Anonim, nşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1344 hş./1965, s. 200; İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-bâhir fi'd-devletî'l-Atâbikiyye (bi'l-Mevsil)* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Tuleymât), Kahire 1382/1963, s. 15, 83-86, 113-114, 135-136, 177; a.mlf., *el-Kâmil*, XI, 483-484, 513-514; Bûndârî, *Senâ el-Berki's-Şâmî* (nşr. Ramazan Şeşen), Beyrut 1971, I, 6-7, 181; İbnü't-Tîktakâ, *el-Fahrî*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 32, 330; Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitâbü'r-Ravzateyn* (nşr. M. Hilmi Muhammed Ahmed), Kahire 1956-62, I, 147; Cüveynî, *Tarih-i Cihângüşây* (Öztürk), I, 36, 44; II, 124-125; III, 166, 169-170; İbn Hallikân, *Vefeyât* (nşr. Wüstenfeld), Kahire 1882, I, 435; Ebû'l-Ferec [İbnü'l-İbrî], *Târîhu muhtaşarî'd-düvel* [baskı yeri ve yılı yok], s. 212, 233, 249-250; a.mlf., *Tarih*, s. 503-507; Zambaur, *Manuel*, s. 22; S. Lane — Poole, *The Mohammadan Dynasties*, Beirut 1966, s. 165; N. Elisséeff, *Nur ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrie au temps des Croisades (511-568/1118-1174)*, Damascus 1967, II, 557, 615-616; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul 1983, s. 48, 50, 55, 56, 73, 75, 82, 83, 91, 106, 142, 240, 244-246, 262, 265, 319, 398; Abbâs el-Azzâvî, "Âl-i Bektekin-Muzafferüddin Kökböri ev emâretü Erbil fi 'ahdihim (522 h.-630 h.)", *MMAdm*, XXI/3 (1946), s. 404-418; XXI/4 (1946), s. 515-529; XXII/1 (1947), s. 55-64; XXII/2 (1947), s. 138-149; XXII/3 (1947), s. 223-231; Coşkun Alp tekin, "Erbil'de Bir Türk Beyliği-Beyteginliler", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, İstanbul 1988, s. 1-10; "Begteginliler", *İA*, II, 449-450; M. Streck, "İrbil", a.e., V/2, s. 1055; İbrahim Kafesoğlu, "Kökböri", a.e., VI, 890 vd.; H. Fuchs, "Mevlid", a.e., VIII, 172-173; Cl. Cahen, "Begteginids", *EI²* (İng.), I, 1160-1161; D. Sourdel, "İrbil", a.e., IV, 76-77.

COŞKUN ALPTEKİN

BEGÜM

Hindistan'da
Bâbü'r ve halefleri devrinde
(1526-1858)
hükümdarların anne, kız kardeş
ve dul kadınları gibi
aile fertlerine verilen unvan.

Türkçe bey unvanının müennesi olan bu kelimenin *begim* (beg + i + m), *bigim*, *begum*, *begam* şekilleri de vardır. Hindistan'da 1526 yılına kadar böyle bir unvana rastlanmamakla birlikte bunun Timurlular'da kullanıldığı görülmektedir.

Bâbü'r'ün *Veķâyî*'ci ile Gülbeden Begüm'ün *Hümâyunnâme*'sinde begümler hakkında ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Burada bunların soy kütükleriyle Bâbü'r ve Hümâyün Şah zamanlarındaki faali-

yetleri anlatılmaktadır. Ak Begim, Apak Begim, Ayşe Sultan, Çölî, Dildâr, Gevher Şad, Gülbeden (*Hümâyunnâme* yazarı), Gülçehre, Gülizar, Gülrüh, Hanzâde, Hatice, İsen Devlet, Mâhim, Mahdüme, Ma'sûme, Mihr Bânû ve Mihr-i Cihân XVI. yüzyılın en önde gelen begümleri olarak zikredilmektedir.

Bige Begüm, Nâsirüddin Hümâyün Şah'ın hanımıdır. Hint-Türk Devleti'nin büyük şahırlarından Celâleddin Ekber'in annesi Hamide Bânû Begüm'dür. Nüred-din Cihangir'in eşi Nur Mahal veya Nûr-ı Cihân da sarayın önde gelen begümlerindendi. Cihangir'in oğlu Şehriyar da Lâdili adlı begümle evli idi. Şah Cihan, Cihanârâ (sonra Padişah Begüm) ile evlenmişti. Cihanârâ, Mûmtaz Mahal adıyla şöhret bulmuş olup Tac Mahal gibi bir mimari şaheser onun adına yapılmıştır. Kendisine hazineden 1.000.000 rupi verilmekte iken Padişah Begüm olunca buna 600.000 rupi daha eklenmiştir. Evrengezîb'in begümü de yıllık 1.200.000 rupi gibi yüksek bir tahsisata sahipti.

Hint-Türk İmparatorluğu 1858'de II. Bahadır Şah'ın tutuklanması ile ortadan kalktı. Bu tarihten sonra İngiltere Hindistan'a yerleşerek hâkimiyetini kurdu. Böylece saraydaki begüm varlığı da sona erdi. Bununla beraber Hindistan'ın birçok yerindeki müslüman devletlerde idarecilerin eşleri begüm unvanını yaşıttılar. İsmâîlîler'in Ağa Hanlar'ının kadın ve kız çocukları da bu geleneği devam ettirdiler. Doğu ve Batı Pakistan'da, Hindistan'daki müslümanlar arasında begüm tabiri gittikçe yaygınlaştı. Bugün de kullanılan bu unvan Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah'ın kız kardeşi Fâtıma Cinnah'ın da sıfatı olmuştur. Halen Pakistan'da çok fakir olanlar hariç evli kadınlar bu unvanı "hanım" karşılığında kullanmaktadırlar. Yine bu ülkede ve Hindistan'da kocalar ve hizmetçiler hanımlarına genellikle bu unvanla hitap etmektedirler. Son zamanlarda azalmakla birlikte bu unvan yeni doğan her kız çocuğunun âdetâ geleneksel unvanı durumundadır. Begüm Türkiye'de de isim olarak kullanılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Babur, *Veķâyî* (Arat), II, 587-588, ayrıca bk. İndeks; Gülbeden Begüm, *Hümâyunnâme* (trc. Abdürrabab Yelgar — Eymen Manyas), Ankara 1944, s. 145-147 ve ek A.; Ebû'l-Fazl-ı Allâmî, *Âyîn-i Ekberî* (trc. H. Blochmann), Calcutta 1873, s. 615; Abdülhamid Lâhorî, *Padişahnâme*, Calcutta 1867, I, 96; A. S. Bazmee Ansari, "Begum", *EI²* (İng.), I, 1161.

ENVER KONUKÇU